

Петро Підюков, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, проректор - начальник ННІ підготовки управлінського персоналу ОВС Академії управління МВС;
Яна Конюшенко, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та профілактики злочинів Академії управління МВС

Поняття доказування на досудовому провадженні кримінального процесу

Розглянуто наукові погляди на визначення поняття доказування в кримінальному процесі, суб'єктів доказування та їх класифікацію. Запропоновано більш повне авторське визначення поняття доказування та класифікацію суб'єктів доказування, визначено їх наукові та практичні переваги.

Ключові слова: доказування, збирання, перевірка, оцінка доказів, обґрунтованість рішень, суб'єкти доказування, класифікація суб'єктів доказування.

Рассмотрены научные взгляды на определение понятия доказывания в криминальном процессе, субъектов доказывания и их классификацию. Предложены более полное авторское определение понятия доказывания и классификация субъектов доказывания, определены их научные и практические преимущества.

Ключевые слова: доказывание, собрание, проверка, оценка доказательств, обоснованность решений, субъекты доказывания, классификация субъектов доказывания.

Будь-які заява чи повідомлення про злочин вимагають певних дій з боку правоохоронних органів за місцем їх надходження щодо перевірки, дослідження всіх обставин і фактів, відновлення і з'ясування достовірних обставин події, яка мала місце, прийняття обґрунтованих і законних рішень.

Встановлення цих фактів і досягнення істини відбуваються завдяки і за допомогою кримінально-процесуального доказування.

Вагомий внесок у дослідження наявних проблем доказування й визначення кола та класифікації суб'єктів зроблено багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими: Ю. Аленіним, С. Альпертом, М. Бажановим, В. Ба- хіним, О. Бауліним, О. Білоусовим, Т. Варфоломєвою, О. Горбачовим, В. Гончаренком, Ю. Грошевим, Г. Горським, А. Дубинським, П. Елькінд, М. Жогіним, В. Зеленецьким, З. Зінатулліним, А. Іщенком, Л. Карнесвой, В. Коноваловой, В. Кузьмічовим, М. Кузнецовим, О. Ларіним, П. Лу- пинською, В. Лисиченком, В. Лукашевичем, Є. Лук'янчиковим, В. Ма- ляренком, О. Михайленком, П. Михайленком, М. Михеєнком, В. Нором,

Г. Омелянченком, Д. Письменним, М. Погорецьким, В. Савицьким, Н. Сі- більовою, З. Смітєнко, С. Стахівським, М. Строговичем, В. Тertiшні- ком, Ф. Фаткулліним, В. Шибіком, М. Шумилом та ін.

У процесуальній літературі поняття доказування визначається по- різному.

Зокрема, відомий науковець В. Нор вважає, що це діяльність органів розслідування, прокурора та суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється у встановлених законом процесуальних формах і спря- мована на збирання, закріплення, перевірку й оцінку фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [1, с. 74-75].

Дослідник С. Курильов трактує доказування як діяльність учасників кримінального процесу щодо збирання й дослідження доказів або самих предметів безпосереднього пізнання як шуканих фактів, яка своїм призначенням має встановлення істини і відбувається у відповідності з передбаченими законом правилами [2, с. 35].

О. Ларін вважає, що доказування - це здійснювана в особливих, встановлених законом формах складна діяльність слідчого, прокурора, суду, а також залучених чи допущених ними інших учасників (суб'єктів) кримінального процесу, яка полягає в дослідженні фактів для пізнання істини про вчинений (чи підготовлюваний) злочин і пов'язаних з ним обставин із метою досягнення визначених законом завдань кримінального судочинства [3, с. 9].

На думку Ф. Фаткулліна, доказуванням є процесуальна діяльність указаних в законі органів та осіб, яка полягає у визначенні можливих слідчих версій, збиранні, перевірці й оцінці доказів та їх джерел за цими версіями, а також в обґрунтуванні достовірних висновків для встановлення об'єктивної істини у справі [4, с. 14].

М. Михеєнко зазначає, що доказування - це діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування [5, с. 117].

Позиція М. Михеєнка, на наш погляд, є найприйнятнішою.

Водночас, слід погодитись із зауваженнями стосовно неї С. Стахів- ського, який доводить, що термін «формування певних тез» є не цілком вдалим, і пропонує уточнити його, замінивши на конкретніший за змістом термін «прийняття процесуальних рішень». Учений небезпідставно вказує на те, що в запропонованому М. Михеєнком визначенні бракує важливої ознаки - зазначена діяльність має здійснюватися в межах закону [6, с. 21], і формує поняття кримінально-процесуального доказування як передбачену законом діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування (мотивації).

Сформульоване С. Стахівським визначення поняття доказування є більш вдалим, таким, що точно і вичерпно відображає його суть.

Проте необхідно зауважити, що застосований ним термін «суб'єктів кримінального процесу» дещо звужує коло осіб, причетних до збирання (встановлення, формування) обставин чи фактів, що мають доказове значення. У зв'язку з цим, на нашу думку, слід звернути увагу на те, що в найбільш спрощеному розумінні кримінальний процес - це нерозривна сукупність двох його складників - кримінально-процесуальної діяльності та правовідносин, які виникають, розвиваються (реалізуються) і припиняються в ході цієї діяльності, причому серед суб'єктів цих правовідносин є як такі, що рухають кримінальний процес, здійснюючи кримінально-процесуальну діяльність (орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя, суд), так і інші учасники кримінально-процесуального доказування, які беруть участь чи залучаються до провадження у кримінальній справі (обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідок, цивільний позивач та ін.). Вони теж відповідно до закону мають право (а дехто з них - зобов'язаний) брати участь у збиранні доказів, встановленні обставин, доведенні фактів, що мають значення для справи, можуть, зрештою, самостійно представляти докази суб'єкту кримінального процесу для їх аналізу, перевірки й оцінки, а інколи - особисто брати участь як завдяки відповідним слідчим діям, висловленням свого ставлення до певних дій і рішень суб'єктів кримінального процесу, так і в процесі ознайомлення з матеріалами кримінальної справи в повному обсязі.

Досконалішому аналізу цієї проблеми сприяє також детальний розгляд поглядів учених-процесуалістів щодо визначення поняття суб'єктів кримінального процесу, зокрема суб'єктів доказування, та їх класифікації.

Суб'єкти доказування, на думку В. Тертишника і С. Слинько, - це ті учасники кримінального процесу, діяльність яких спрямована на встановлення об'єктивної істини [7, с. 55].

До суб'єктів доказування Г. Горський, Л. Кокорев та П. Елькінд відносять посадових осіб та органи, на які покладено збирання, перевірку, оцінку доказів та обґрунтування рішень, що приймаються ними в ході кримінально-процесуального доказування, а також інших осіб, які беруть участь у цій діяльності [8, с. 221].

Автори монографії, присвяченої проблемам доказування [9, с. 494], розглядають суб'єктів доказування як органи та осіб, які відіграють у доказуванні не одноразову чи епізодичну, а постійну, тривалу роль (хоч і в межах однієї стадії процесу), а саме:

- а) здійснюють доказування (збирання, перевірку, дослідження, оцінку доказів) і відповідальні за нього;
- б) мають право на активну і тривалу участь у процесі доказування для відстоювання своїх інтересів, захищених законом, чи інтересів осіб, яких вони представляють.

Досить різними є і підходи до класифікації суб'єктів доказування.

На три групи поділяють суб'єктів доказування Г. Горський, Л. Кокорев та П. Елькінд, зокрема:

- а) особи, на яких покладено обов'язок усебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи;

- б) учасники процесу, які особисто зацікавлені у вирішенні справи, та їх представники;
- в) адвокати, які у кримінальному процесі є захисниками обвинувачених, представниками потерпілих, цивільних позивачів і цивільних відповідачів [7, с. 222].

На п'ять груп поділяє суб'єктів доказування В. Арсенєв і відносить до них:

- а) органи й осіб, відповідальних за провадження у справі;
- б) учасників кримінального процесу, які мають у ньому юридичний інтерес чи представляють інтереси інших учасників процесу, а також громадських організацій;
- в) осіб, які є джерелами відомостей про факти;
- г) осіб, які залучаються до участі в збиранні та перевірці доказів для виконання різних додаткових дій (секретар судового засідання, перекладач тощо);
- г) осіб, які не займають певного процесуального становища у провадженні справи, але які мають право чи зобов'язані надати наявні в них предмети й документи [10, с. 27-28].

Відаючи належне поглядам тих процесуалістів, які критерієм класифікації суб'єктів доказування визначають окремі елементи, що становлять процес доказування, вважаємо, що головним чинником при цьому має бути відмінність повноважень, якими вони наділені в кримінальному судочинстві, зокрема і на досудовому провадженні.

Зважаючи на це, доцільно систематизувати та визначити конкретно суб'єктів доказування, поділивши їх на дві групи:

Суб'єкти доказування, тобто державні органи й посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати (організувати, забезпечити) доказування (суд, суддя, прокурор, слідчий, орган дізнання);

Інші учасники кримінального процесу, тобто особи, які мають право брати участь у процесі доказування (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач тощо) чи залучені суб'єктом доказування до участі в ньому.

З огляду на це, по-перше, слід до зазначених С. Стахівським «суб'єктів доказування» додати й «інших учасників процесу».

По-друге, процесуальні правовідносини, що виникають у ході кримінально-процесуальної діяльності, тривають від її початку до кінця, тобто мають місце і під час здійснення суб'єктами та іншими учасниками

процесу кримінально-процесуального доказування як важливого складника кримінального процесу, головним принципом якого є здійснення виключно тієї діяльності і так, як це зазначено в законі.

Таким чином, під кримінально-процесуальним доказуванням слід розуміти передбачену законом діяльність суб'єктів та інших учасників кримінального процесу щодо збирання (встановлення, формування), перевірки й оцінки доказів та їх джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень з наведенням аргументів для їх обґрунтування (мотивації), здійснювану з метою пізнання та встановлення ними об'єктивної істини в процесі реалізації ними кримінально-процесуальних правовідносин, що зумовлюють (виникають, розвиваються і припиняються) протягом цієї діяльності.

Отже, доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі - це передбачена законом діяльність уповноважених державою органів і посадовців (органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду), а також юридичних і фізичних осіб, які залучені до цього провадження чи беруть у ньому участь, щодо збирання (встановлення, формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень з наведенням аргументів для їх обґрунтування (мотивації), здійснювану ним з метою пізнання та встановлення об'єктивної істини в межах кримінально-процесуальних правовідносин, зумовлених такою діяльністю.

Визначення кримінально-процесуальних правовідносин (що зумовлені й відбуваються протягом усього процесу доказування) є обов'язковим атрибутом поняття кримінально-процесуального доказування взагалі і на досудовому провадженні зокрема, має важливе значення як для теорії, так і практики кримінального судочинства.

Особливістю кримінально-процесуальних правовідносин є те, що вони не можуть виникати й існувати між будь-якими учасниками кримінального процесу (в тому числі кримінально-процесуального доказування) безпосередньо (як, наприклад, цивільно-процесуальні, цивільні, кримінальні, трудові тощо). Обов'язковою стороною цих правовідносин завжди має бути уповноважений державою орган чи посадова особа (суд, суддя, прокурор, слідчий, орган дізнання, особа, що провадить дізнання). Саме вони й визначають своїми діями і рішеннями наявність доказів, їх достатність, належність тощо, доходять висновку про доведеність певних фактів, події тощо.

Обов'язковою умовою кримінально-процесуальних правовідносин, зокрема сфери доказування, є їх процесуальна форма, визначена КПК. Саме дотримання цієї форми є обов'язковою умовою законності дій органів досудового розслідування і судово-процесуальних органів та обґрунтованості рішень, які ними приймаються протягом кримінального судочинства, в тому числі на досудовому провадженні, під час дослідження всіх обставин і фактів, які мають значення для досягнення істини у кримінальній справі.

Практичне і теоретичне значення визначеного вище поняття доказування полягає також у тому, що воно більше відповідає вимогам і ґрунтується на завданнях (ст. 2 КПК) та основоположних принципах (ст. 3, 4, 22 та ін.) кримінального процесу.

Список використаних джерел

1. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / В. Т. Нор. - Львів, 1978. - 112 с.
2. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии / С. В. Курылев. - М., 1969. - 203 с.
3. Ларин А. М. Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук / А. М. Ларин. - М., 1961. - 217 с.
4. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин. - Казань, 1976. - 207 с.
5. Михеенко М. М. Кримінальний процес України / Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. - К., 1999. - 536 с.
6. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. ... д-ра юрид. наук / С. М. Стахівський. - К., 2005. - 396 с.
7. Тертышник В. М. Теория доказательств / Тертышник В. М., Слинко С. В. - Х., 1998. - 256 с.
8. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С. - Воронеж, 1978. - 303 с.
9. Теория доказательств в советском уголовном процессе. - М., 1973. - 735 с.
10. Арсеньев В. Д. О понятии и круге субъектов доказывания по уголовным делам / В. Д. Арсеньев // Теория и практика установления истины в правоохранительной деятельности : сб. науч. трудов. - Иркутск, 1985. - С. 27-31.